

С(КАЛМ.)2
Д-685
-343825-

XX

Доржун Басн

МИНИ
ОТК

С(калм)/2

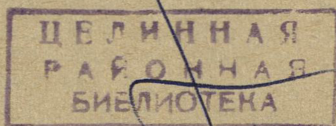
Д685

Доржин Басң

Мини
ОТК

кр

Хальмг дегтр нарнач.
Элст 1968

НАРГ

МИНИ ОТК

Тегин цолд	7
Зэснглэ мейэрклн	12
Бодарин бурхн	19
Хойр нүр	24
Би хуц хэрүлэч болжанав	30
Тегин шинрлт	45
Мини отк эндр	56

✓
✓
✓
✓
✓

30-4

до. 43

ДЭЭНЭ АЮЛЫН ЖИЛМҮДТ

Төрскидэн цергллн	73
Хөрн зурһан жил болад	95
...«Советск Хальмг» келжэнэ»	114

НУРВН ДОМГ

Экин дурн	127
Медрл бий дахдг, хот хорма дахдг	133
Дурн болн хар санан	140

ТЕЕГИН ШИНРЛТ

Эврэ һазр-усн, эврэ нутг-нурһн, эврэ төрскн гһһд күн келсиг сонсад оркхла, нанд түрүлэд энг-зах уга Эрэсэн ик һазр ухандм орад одна. Энүнэ өнцг болһнд эврэн күрч, эврэ хойр көлөрн эс ишксн бийнь, эврэ хойр нүдэрн хэлэж эс үзсн бийнь, Эрэсэн һазр-усн, Төрскнэ һазр-усн гисиг би ухандан товчлад, альд, кен, юн бээ-хинь цугинь меднэв. Эн цуһар утдан, өргндэн нанд таньл, өөрхн болж медгднэ. Дэкэд эврэ Хальмгин һазр-усн улм тодрхаһар сангдна, терүн дотрас мини эврэм үүдсн бичкэхэн өнцг цуһараһаснь улм таңсг болж тодл-гдна

Төрскн һазрм гһһд санад оркхла — байн кишгтэ Шорвин һол, минь терүнэ көвэд, өмн эрг деернь бээсн цөөкн шавр гермүд, хажуднь хаврин кемлэ һарад буучк-сн ишкэ гермүдин хотн, тер хотна дорд өмн захд бээх бор ишкэ гер, тер ишкэ герин һаза татата бээх ахрхн зел, тер зел деер, хол үзгүр альхарн нүдэн гердж хә-лөһэд зогсжах эк минь мини нүднэ зовкд илдэд үзгдэд, одна. Хол хаалһас төрскн һазрун, көвүм экүрн аашдг болх гиж саначрхж, күлэж герджэдг болхий?

Тер цөөкн шавр гермүд чигн, тер хотна ишкэ гер-мүд чигн ода кезэнэ уга. Шавр гермүдин нурсн нутгнь чигн ода, шарлжн, хар керсн бүтөһэд урһж одсн һазрт, сээнэр йилһрж медгдж өгхш. Эрэ тоомнь үзгднэ. Экм чигн кезэнэ уга. Тер бийнь, жил болһн би тер нутгурн, һарсн-төрсн һазрун, зел деерэн зогсчкд, тачалтаһар саналдж үрэн күлэжэсн экүрн одна. Эн ормас даву таңсг юмн нанд нань уга болж медгднэ. Санмср, зовлң уга бичкн насм энүнд давла. Энүнэс эклж би далваган күчлж дайлад, алтн делкән у аһу темцэд, күмн эрднин бүслсн жирһлин цутхлңгур орлав.

Мини уханд болхла, бичкн, дала темдг, туурмж уга болв чигн, мел дигтэ эн түрүн үүдсн, шора деернь түрүн тавглж ишкэд көлиннь мөрөн үлдэсн ормас авн эклж күүнд Төрскөн медж, эңкрлх, энүнд церглх ухан серл орж бадмшрна гиж би саннав. Эврәннь мах-бод тогтсн орман таңсглж үнлж эс чадсн күн, орн-нугтан чигн, оln-эмтэн чигн медж, күндлж, терүнд үнн чик седклэр церглж чадшго болж медгднэ. Тиим күүнд аш сүүлднь алькннь чигн йиллл уга болж харх учрта.

Тиигэд харсн һазр-усан үзхэр йовхларн, төрскн теегэн хэлэх дутман, мини өврмж, улм икдэд, мини сергмж улм өснэ, мини седклм улм талваһад, дала-нала болад одна. Энүнэс даву өөрхн, эңкр, таньл, медгдм юмн уга бволж нанд харна. Хэлэлтн, энүг, һөөхлтн!

Күмни нүдн күцж харвж чадшго, кир-кемжэн уга у, өргн, тиньгр кевөрн эн мини өмн наһаһад, талваһад кевтнэ. Альдаран хэлэдг болв чигн альхн мет тегш, тиньгр, сээхн. Эврәннь эклцэн эн ики тендэс, көөстэд цахрж көльврж дольгалсн Көк тенгсин көвөһэс авад, өөдлэд, деегшлэд, жиирэд, Эргин шиирин жирн зурһан хамриг ээвлхэдэн шаһад, цаарлад Ховн. Тен холмудын эңкисн эргүд күртл одна. Эн хоорнд хол чигн уга, урһа ө-шуһу зээмш чигн уга, мел даң тег, тег, тег... Зэрм һазрмударнь энүнэ тиньгр нурһн деер, өдрэ һазрт бээх баран, өрүн маңһарт өөрдж ирэд, өмнчнь тодрха бий-эрн үзгднэ. Зэрм һазрарн эрг, зо медмжэн угаһар далцгт-рад, сеерин өндр цоңхалдад, тедн хоонрдаһур татгдсн ут һовльмуд, давста хагмуд, салурус, сутцн болж утдан, көндлндэн көл жиилдэд одна. Тиигж йовад генткн тер доңхдаж йовсн сеермүд һазрт шингрэд, доракшан орж одсн мет тегшрэд, терүнэ ца хавтха царнгуд далвал-дад, теегин нурһнд, хоталһад, давтад тэвчксн таалюр мет болад төгргтэд—төгргтэд одна. Тедн хоорнд хая негт харһсн нур, нүр герт туссн нарна толян мет ики холд гилвкснь үзгднэ. Тиигж йовад, дэкэд теегин нурһн тиниһэд, жирлзэд, цаарлад, уужад, тенгр һазр хойрин савшлһн күртл жиирэд одна.

Теегм. Хаврин цагт чамаг хэлэхлэ, ямаран седкл ханшго сээхнч! Олн зүсн цецгснь орх, харх нарна то-лян, эрэ үлэсн салькна аю дахж һаңхад, цээгчрэд, шарлхтад, улагчрад, күрнцтрэд, зүсин негдүлэд хатх-ксн Беежин хотна чимг мет эрэтрэд одсн саамднь, мана теегин дүрсиг һээхж йир кенэ зүркн ханх! Тер

цецгэс дунд, махлан ошгв-торһн зала мет бамблсн алтн-
зул цецг, килц болсн келкэнцгнь өсрүтсн дүрэр хучгдад
одсиг үзхд ямаран айта! Заагарнь бас, кеерсн берин ора
деер һаңхулж тальвад орксн хальмг мет, көктрж оошгрсн
көгснэ толһа өөдлэд, эрэ өрвлзгсн салькнд нээхлэд,
«манаһас орад, идэ эдлэд һартн!» — гиж уйһнар үр-
жэх болж медгднэ.

Энүнэ тус деерк теңринь хэлэлтн, теңринь... тер
ямаран! Шурдад уга шуркла торһн мет өңгэрн негт
цеңкртэд, негт ноһатрад, минь ода «доһлц эмгн» һарч
ирэд, энүг төгөлүлж сармлж зееглэд, чимэд оркн гисн
болад бээнэ. Тер теңгрин нань, өөдөн цөөлдэд, аһарт
нег ормднь нааһад оркчксн мет, борани бор богшрһа,
живрэн нег ормдан делж, товшур дууһарн жиргнэ. Тииг-
жәһэд тер генткн, бийән медүлхәр седсн кевтэ, чис-
гиж ишкрчкэд, доргшлад, һазр элkdэд, нүднд ирмх хоорнд
уга болад, өвснэ бүр заагт талрад одна. Эн богшрһаг
үзэд оркхла, кезәңк хальмг ут дууна мөрмүд заядар са-
нанд орна:

«Борани бор богшрһань
Бор харцхин шүүрлһтэ.
Бооцад келсн үгинь
Болзгта цаглань һаһлһй».

Одак богшрһан саахндак орм тал дәкн ширтэд, тол-
һаһан өндөлһэд, деегшән хэләхлэ, өргн тәрлк деер би-
лүлчксн дуһрул мет, ики тенд, күүнэ нүднэ харан эрә
күцж күрм холд хар шовуд живрэн дайллго, дөләнәр
дуһрлдж йовхнь харгдна. Теднэ нааһур генткн хонһр
дуута һалуд гиңшж, хол ард үзг темцэд, шиигэд одснь
үзгднэ.

Эңкр теегиннь бээдлиг удан һәәхэд бәәхнь нам күн
алц болна: хаврин цагт эн ямаран үзсхлһтэ ке! Хаврин
кемнь давад, халун зун ирэд оркхла, теегин тер ке
дүрснь буурдг болхий тегэд? Нанд болхла, эн зунын
цагт эн улм давуһар сәәхрсн болж медгднэ. Болчксн
өвснэ бүр сальк дахж халһрж өөдлэд, киилсн аһар
хамр таангрулад, тигжәһэд аршан болсн хур асхрад
орад оркхла, терүнэ хөөн һарсн үнр, күжин үнр мет дел-
вэд, герт-һаза уга күүнэ чеежиг уудулад, сарулдулад
оркна биший. Тер цагт, көл нүцклж авчкад, теегт, зул-
чксн ишкә мет жөөлн өвсн деегүр йовад оркхла басл
айта гидг таалмжта болнахн! Аһрусдын бийнь тиим

цагла турунь девтэд, махмуднь тиниһэд, тоглад, гүүһэд, теегэр туршул йовхдан ямаран дурта болна гинэт!

Уга, йир, тадн яһнат-кегнэт, нанд болхла, мана тег гидгтн келж болшго ке сээхн болж медгднэ. Кеду юм үзсн, кеду юм соңссн, кеду юмнд герчнь болсн тег болх эн! Тер хамган тег минь келэд эмтнд медүлж чадх арһта бээсн болхнь! Теегин эн нурһн деер түргүр кевтч-кэд, чикән һазрт шахж наачкад, чиңнэд хэлэлтн. Келдг келн уга болв чигн, эн чамд шимндэд, олн-олн жилмү-дин туужан келсн болж медгднэ. Тегэд тер туужнь яма-ран ут, ямаран соньн гиж меднэт! Медж — ухан ханшго, үзж — нүдн ханшго, соңсж — чикн ханшго юмн!

«Күжин үрнь каңнад
Хамрин үр тавлдг,
Күүктэ марль донһад
Хаврин дүүрэ авлдг»—

гисн шүлгчин айта үгмүд, ода эн теегэр йовад, эргндән хэләһэд оркхла, заядар бийнь сээнд орна.

Болв эндр мини теегм, мини төрскн нутгм урдкларн эдл биш. Төгэлндән эргэд, сээнэр оньһад хэләхлэ, энү-нэ шинрсн тоотнь дала. Тиигчкэд, теегин шинрлт ода цаг ирвэс улм ончта болад йовна. Теегин тиим сээхн һазр-усн деер немгдсн шин тосхлтс ода альднь болв чигн үзгднэ. Эн, мини Туктна теегиг үзлтн. Дөчн жил урд энүгэр көндлнднь, утднь эргэд йовад хэләхлэ, хая нег хош хөөнэ — эзнэ хөөдин — баран эрә үзгдг билэ. Ода хара-хараһан өглцэд бүүрлсн хөөдин тонь алдрад бэ-нэ гиж келж болхмн. Тедн хоорнд, һазрин гүүнэс һарһж манд зөөринь белглхәр седж бурһудлһ кежәх өндр вышкс дүнгәлднэ. Нань чигн кеду шин зургуд мана те-егт үүдв гинэт! Бээшнүд мет цаһан-цаһан, гермүдәрн татгдсн селәдинь хэлэлтн! Тедн дунд сагсиһэд урһсн садмуднь ямаран!

Урд цагт Шорвин холд урһсн хулсн өндр, нигт, са-висн өнгәрн манд өврмж болдг билэ. Ода болхла, гер болһна өөр урһсн өндр, ке моддт күн нам амрсн оньг өгчөх бәәдл уга, юнгад гихлэ, энүг эдн эврән нүдәрн үзэд, һарарн бәрэд, суулһад, услад, асрад урһасн тө-лөдән, ижлдж одчкад, ик соньн өвәрцтэ юмн гиж санхш. Урд болхла, кезэ, кенэ һарар суулһгдж урһснь медгддго негхн модн теегт шошаһар урһвас, тер һазрин нерн болж шиңгрэд, эмтнд келн болад оддг бээсн би-

ший. Тиим нег ханцхн модн урһсн һазр мана օткт чигн бөөлө. Тер «Модна худг» гидг нертө билө. Худгнь кезэнэ нурад, бөглрэд хуурсн бийнь, «Модна»... гисн нерн тер һазрт шингрэд кесг үйд келгдж йовла, ода чигн тер нерән алдад уга.

Тегэд теегиннь эн шинрлтиг нүдэрн үзж седклин байр кехэр би жил болһн отк-нутгурн ирнөв. Ирхлэрн, кезэнэ бичкн цагтан үзж йовсн ормсан, хөд хэрүлж йовсн сөөгмүд, царнгууд, сеермүдиг ода ямаран болсинь үзхэр, минн санмср уга дөгөтө баһ насн давж һарсн һазрмудыг үзхэр эргж йовхдан дуртав.

Нег дөкж тиигэд йовж йовсн саамла, хаалһас тедүкнд хош хөн идшлж йовхнь үзгдв. Тедүкнд «Волга» машин зогсжана. «Ода эн хөөнө өөр совхозин һардачһрас күн бөөдг болна билтэл» — гиж санад, тер хөд тал хажһһөд, машинд өөрдөд күрэд ирүв. «Волгин» өмнк хойр үүднь татата. Радионь дуулад бөөнө. Хажуднь, өвсн деер баахн шар цоохр кевс делгчкһсн, хар күрһтрһсн чирөтө, чилгр хар үстө, эрэн дундын дүнгө наста залу, кееһө хойр хар туфлиг тээлөд, хажудан тэвчкөд, «Наша марка» гидг папирос зүн оочдан оочлдад оркһсн кевтнө.

Намаг хажуднь ирэд зогсхла, залу өндс гиһөд, нохашлад суув.

— Залу, мендвт? — болжанав.

— Менд!

— Альк совхозин хөмб эн?

— «Чкалов» совхозин.

— Хөөчнь кемби?

— Би...

— Эн кенә машинби?

— Эзнәни болнус, — гиж залу маасхлзж инөв.

— Эзнь кен болжахмб?

— Би болнус.

— Намийи?

— ?!

— Тегэд, машинһәр күн хө бас хэрүлдви?

Залу экн авгтан ямаран хэрү өгхән олж чадлго түд-жәһөд, дөкөд келв:

— Тиигэд өрвөд, уужад һархлань, ардаснь күцөд, эргүлөд хэлэхәс биш... Хөөг машинһәр адһаж туууши-видн. Тиигж большголм, — гиж залу эврән чигн медө бәәх дуутаһар келв. — Дөкөд, кеер, һанц күүнд уудьврта болна. Тегэд радио дуулулчкад, иигэд соңсад кевтхлө

цаг чигн хурдар давна, сергмжтэ чигн болна, соньн зэңг сонснач. Орчлнд юн болжахинь меднэч.

Соңсжант? Орчлнд юн болжах соньн зэңгсиг эн хөөһэн хэрүлн йовж, дарунь соңсж, медж йовна. Зэңгиг таңһчин хотлас нутгуд тал, нутгудас откуд, ээмгүд тал мөрэр зуур дамжултаһар зөөһөд, кесг хонад ирдг цаг давад удан болжану тегэд? Теегин шин хуврлтсин негнь эн лавта эс мөний?!

— Залу эврэн кенэхнэвт тегэд?

— Туктна.

— Эн, мана Туктнай?.. (Манаһас талдан Баһ-Дөрвдт бас Салын хол деер долан Туктн бээдмн).

— Би эн Туктнальв. Залу ах, таниг кенэхнэһинь би меджэхшив, — гиж залу хэрү өгв.

Ода ирж, би ээмг-откаси нарч йовад ямаран удан цаг болад одси нанд сангдв. Бүкл һучн жил. Һучн жилин эргд сурһуль сурлһн, дээнэ хаалһ, шаңһа церглһһнэ көдлмш. Жилд хая нег ирдг болв чигн, эдн дундын насна улс намаг эс таньснд алһтрм юмн уга. Цаг ормдан зогсхш. Цаг зогсл уга урагшлад, давад йовна.

— Туктна альк эңгэсвч? — болж би соньмсув.

— Шоңһрцахна.

Бас чигн урдк туужас санл нанд тодлгдв. Урд цагт, эңгэри делгү угатя хоосн төлөдэн «сэрсн шалврта Шоңһрцахна залус, садгта заһси деерэн үүмэд, киисэд бээнэ», — гиж дуунд орулгдж йовсми. Гесндэн иддг хот уга, ээмдэн өлгдг хувцн уга болхла, «сэрсн шалвр» чигн, «садгта заһси» чигн ик хээр бээси болжахгов. Ода тер дуунд орж йовси Шоңһрцахна тохма шин үйин күн «Волга» машиһэри хө хэрүлж йовхнь эн. Эн бас теегин айта гидг шинрлтин негнь эс мөний?

Залу манахна болж харв. Тиигхлэ, уңг-житхинь сурж, медж, олж авх кергтэ болв.

— Тегэд Шоңһрцахна, кенэ көвүмч?

— Эрднин...

— Кенэ Эрднин?

Му-көвүнэ Эрднин...

— Му-көвүнэ Аала, Нүүдлч, Коорч, Муутл гиһэд Шоңһрцахнд йовси юмн билэ. Теднэ тохм биш болхговч?

— Э-э. Мел дигтэ теднэ тохм. Теднэ бичкн дүүһини, Эрднин көвүм. Нерм һэрэ, — болв.

Эн үг, мини теегин, мини откин шинрлтиг улм сөөнэр үзүлж медүлх учрта тууж тодрхаһар сананд орулв...

...Тиим, мана Туктн ээмгин Шоңһрцахн эңгд Му-көвүн гидг күн бээсмн. Салврха хар жолм харшмта, һаһаһан цөөһә үс кех нег үкр чигн уга. Герәрн дүүрн долан-нәәмн көвүдтә бээсмн. Зунын цагт суулһ тохадан өлгж авчкад көвүднһ гермүд, хотд эргж боз хәәһәд гесән тежәдг бээсмн. Үвлин цагт болхла, Шорвин һолын заһсн, хулсн хойрар гесән тежәдг бээсмн. Иддг хотнһ заһсн, делгдг девскр,—ширдгнһ зегсн, хулсн. Һолас һаза бәәх улст нәмәдлгдж авдг невчкн олврнһ хулс хадлһн бээсмн. Үнндән, «гесн дотркнһ—заһсн, түрсн, гер доткрнһ—хулсн, зегсн»—гисн үг мел лавта Му-көвүнәлә төв ирлцәтә бээсмн.

Тер цагт кү зарж, үн-шаңг өгх бәәтхә, эврән кенд заргдхв гиж күн болһн күсл кедг цагла Му-көвүнә көвүдт чигн заргдж олвр олх һазр олддго бәәснһ үнн.

Тегәд нег дәкж зунын цагла, гер-бүлән дегд гидгәр өлсәд, түрәд бәәхиг үзчкәд, Му-көвүнә Коорч гидгнһ, тесж ядад, кесн йовдлын тускар намаг бичкнд эмг экм келж өгсн тууж бәәдг билә. Ода эн «Волга» машинһәрн хә хәрүлж йовх, кеер, кееһә хойр хар туфльта, кевс делгчкәд, радио соңсж суусн Му-көвүнә Коорчин ач көвүнлә харһсна хөөн, бичкндән эәжәсн соңссн тууж мини тодлврт орв.

Му-көвүнәхн түшж, дахж, нүүж йовсн хотнд бийдән зөв цөөкн хөөтә нег күн бәәсмн. Не, тер күүг Белтрг гий. Тер күүнә ач-жичнһ ода бәәцхәнә, тегәд, эврә нерәрнһ зөрц келжәхшив). Тиигхд, хотна баахн берәд, күүкд, сөөд мал мандг бәәсмн. Тедн яһж мандг бәәсиг би чигн бичкндән үзж йовлав. Негнәни герт хурж авчкад, үсн бәәхлә—үстә, үсн уга болхла—хар цә хәәс дүүргәд чанчкад, домбр цокад, дууллдад, бииллдәд нәәрлдг билә. Дәкәд бәәжәһәд, хошад-һурвадар һарад хотн дунд кевтх малыг эргәд ишкрәд, йовад хәләчкәд, хәрү ирәд, нәәртән орх.

Геснһ хоосн, өлн Му-көвүнә көвүдт тер нәр-наадн хамави? Хар жолмдан, хулсн ширдг деер бөгчилдәд кевтх.

Нег дәкж Коорч тесж ядад, босад, жолмин һаза, зүн бийдк иргд кевтсн, арһс түүдг сәрсн уутиг хойр давхрлж эвчкәд, сүүвдж авад, хотнас тедүкнд бәәсн худг темцәд һарв. Худг деер ирәд, хувцан тәәләд, чирм нуцкчкәд, оңһц эргнд бәәсн үкрә баас хураж авад,

бийэн хойр ээмэсн авн хойр өвдг күртлэн шалдчад, хотан темцэд һарад йовв.

Хотнд өөрдх дутман улм һазр элкдж өкөһэд, цемшэ ишкэ йовж, э угаһар хөөнэ захд күрэд, негинь бэрэд авад оркв. Тер хөөтөһөн эн сарвлзад, дарлдх хоорнд, хөд ширд гиж үргэд одсн аэг соңсчкад, нээрт бээсн манулын баһчуд адһад, һарад күрлдэд ирв. Тедн, «хэй, хэй» гиж үргсн хөөдиг тогтнулж, хотыг эргэд һарлдад ирв. Хойр, һурвн күүкд-берэд мел Коорч тал хэләһэд аашхиг эн үзв. «Юн болх? Яһад үргв эдн?» — гиж арһул тедн күүндсн соңсгдв. Коорчд бултдг, зулдг арһ уга болв. «Ода нам, тонь йилһл уга» гиж санад эн, тедниг сүрдэж ээлххэс даву, нань арһ уга гиж шиидэд, хөөһөн бахлураснь таг кеж атхчкад, деернь бөгдһөд кевтв.

Берэд-күүкд өөрдж йовна. «Эй, тер, цаачнь харлжасн юмби?!» — гиж негнь келв. «Наадн уга, энчнь юн болхмби?!» — гиж талдан негнь келж йовна. «Альков, өөрдэд хэлэй», — гисн үг соңсчкад, Коорч улм агдһөд, толһаһан шухилһэд, эмн-шир уга гилтэ кевтнэ. Манулын улс өөрнь күрч ирв... Негнь харһһуд өкөһэд, альхарн Коорчин нурһиг дарж үзв.

— Я, дэрк минь! Чиигтә!... — гиж тернь чочн тусад хөөкрчкэд, һарад хурдлхла, наадкснь терүг дахлдж авад, «Дэрк, минь дэрк минь!.. домам!.. домам!.. домам!..» — гиж келлдн, ухан-сегән уга хурдлад йовад одцхав. Тедниг тендән күрэд, нег-негнэсн адһж келж медүлхэр хахлда-цахлда бээтл, Коорч үкс адһж, хөөһөн хар сеер деерән күмлэд тэвж авад, хотнас заагрж һарад, худг орв.

Гүүж ирсн улс, негнь: «Нооста, ик хар» гинэ, наадкнь келнэ: «Чиигтә... һарарн бэрчкүв... Йир акад үнр-тә» — гһөд герин ишкэд һаран дэһн-дэһн нульмжаһад арчад бөөнэ. Һурвдгчнь келнэ: «Дөрвн келтә, хойр толһата... Йир чи хар»... (Хөөнэ толһа терүнэ ээсн, нүднд күүнэ хойрдгч толһа болж үзгдсн чигн биз).

Кенэни чик, кень лавта ю үзснь йилһрж медгдж өглго бээв. «Домам... Домам бээсн болжана» — гиж цуһар шиидцхэв. Теднэс негнь, лавта меддг дууһар келв: «Домам боллго, нань юн болх билэ тер! Эн бөөрнд «Һазрин хар күрн» гиж бөөдгин тускар мана аав келдг билэ. Күн болһнд тер үзгддго юмнж. Зугл үзгдх

зөвтө улстан үзгддг юмнж». «Э-э. Тиим болжана», — гиж цуһар оошалдад, түүгэн иткэд зогслдв.

— Тегэд, чиигтэ болдгнь юн болжана? — гиж одак бэрж үзсн бер дэки сурв.

— Эрл цааран. Дегд ээчкэд, чамд чиигтэ болж медгдсн! — болж негнь терүг хөрв.

«Домам мөн» гиж тедн лавта итксн бийнь, һарарн бэрж үзсн күн «чиигтэ билэ» гисиг төрүц итклго үлдцхэв.

Манулын берэд, күүкд, көвүд дэкэд һарад, хотыг эргж хэлэчкэд, хэрү ирэд, нэр-наадан цааранднь кев.

Коорч хөөһән худгас тедүкн бээсн хотхрт күргэд, алн гихлэ, нүцкн күүнд утх бийләнһ уга болад, аминь атхад бүтэж, боорлж алад оркчкад, худг орад, ус татж алад, бийән уһачкад, хувцан өмсэд, хэрү ирв. Хөөһән эн өвчэд, махинь кевтнь шулад, уутдан дүрж авб. Ясинь, арста, дотртаһинь өвчсн һазрасн тедүкнд һарһад, өвс, буурлда таслж алад, хучад хайчкв. «Маһндурас давтл юмн бичэ медтхэ. Цааранднь медвч чигн төр уга. Хамаһас ирсн күн хулхалж, шулж авсинь хөөһэд олад автха» гиж санв. Зунын сө өр цээхдән өөрдж йовх цагла Коорч уутта махан үүрсн арһул, саглж, чиннж ишкэд, жолмурн күрэд ирв.

Манулын баһчуд нээрән төгсөһэд, гер-герүрн тарад, унтад, э-чимән уга болад оч. Үкрмүдин түрүнһ, энд-тендэс бослджана. Хотнас һарх цагнь өөрдж йовхиннь темдг тер. Коорч уутан жолмдан орулад, зүн бийдән дарчкад, ахнр-дүүнриннь хажуд, гүрмр зегсн деер орж кевтэд, удл уга сүрклэд унтад одв.

Хойр-һурв хонад Белтрг хөөһән угальв. Тер күртл Му-көвүнэ бүлд нег хөөнэ махн хама бөөх билэ? Харсдүрс—уга!

Белтрг хурл орад, хөөг юн күн авсинь медж авхар бичг-бурх татулв. Бичк-бурх татсн зурхач терүнд юн-гиж келсинь мана ээж нанд келсн уга билэ. Ээж хурл-хувргт йир икэр шүтж, зальврдг күн билэ. Кемр зурхачин келсн хамгас хөөннь юмн эс болсн болхла, намаг зурхачин ном-бурхиг хөөннь бичэ бацтха гиж ухалад, нанд түүгинь келлго бээсн болх.

Болв чигн, Белтрг хулха авсн хөөнәни тускар бичг-бурх татулсиг соңсчкад, Талтахна хурла ахлгч зээсн гелц ю келсинь хөөннь би соңслав. Зээсн гелц хурлдан «хан, нойн, зарһч, ээкрәч» — цугиннь зөв эзлдг бээсмн.

Энүнэ өмнэс зөрлцдг, үгцдг, үнэн батлһдг күн уга бээс-мн. Тиигж тус уга бээс-мн. Буру болв чигн, зөв болв чигн — даң зээсң гелцгин келсн үнн, зөвтэ болж һардг бээс-мн. Энүнэһэр эс болхла... Улан балм торһн лавшгта, далан кийһслэд, оштв-торһн оркмжар орачксн, өмн бийднь сиилэд кесн дөрвн келтэ ширэ деернь оньдин зул тавлата бээдг, зүн һариннь баһлцгт торм темэнэ хорһсн мет бүдүн эркн өмскэтэ бээдг эн «бурхн багшин гегэнэ» церглэч — элч суусн дөрвлжнэ зах дорнь бүрү-һин шүдн маля оньдин хуһслад тэвтэ бээхинь олн меддг юмн. Зээсң гелцгин зөвөн батлһдг болн батлдг «шүтэнь» тер маля бээс-мн. Тегэд чигн энүнд «Чөлэн уга орчлн» гисн нер шингрс-мн.

— Нохадь, нохадь, цаатн, Белтрг хөөһэн хулхад өгчкэд, кен авсинь медж авхар ирж бичг-бурх уудлулв гинү? Һэ-бол, һэ-бол! Ухрмг уга һэргтэ доскви! «Андрушкин баргудас» талдан терүнэ хөөг кен идх билэ! «Андрушкин баргудын» амнд орсн болнус. Теднэс хоосн өлн нань юн нохас бээх билэ? — гиж зээсң гелц келсн болдгж.

Тернь кенэ, юн тиим өлн баргудви?

Тиигхд, Цаһан-Нуурт Касьяна Андрей гидг орс эврэ лавк бэрдг бээс-мн. Тегэд тер лавкан күн тонад орквзго гиһэд, лавкин хаша дотран сунһугар наран-цааран гүүлдг эвртэ догшн, ик-ик баргуд бэрдг бээс-мн. Тер баргудла дүнцүлж зээсң гелц Му-көвүнэ долан — нээмн көвүдиг нерэдж, угатя хоосн бээдг күүнэ үрдиг нохала дүнцүлж нер өгсн бээс-мн. Касьяна Андрей зөөрэн хэлэжэх баргудыг мел тиигж хот өглго хоосар бэржэснь беркл биз. Болв Му-көвүнэ көвүд тер баргудас дор хоосн, өлн бээснь лавта болх гиж би саннав.

Ода эн, мини өмн, эврэ «Волга» машинэни өөр, шар цоохр кевс һазр деер делгчкэд, кееһэ хойр хар туфлиг хажудан тэвчкэд, «кедү цаг болчква, энти» гиж келэд баһлцган секж хэлэжэх залуг альдас, кенэхнэһинь, уңгтохминь күүндж медж авчкад, энүнэ һарлцсн авһин, Коорчин туск тиим тууж нанд сангдв.

Тииглго бээдг, талдан арһ Коорчд тер цагт нань уга чигн бээсн. Көдлдг арһ, кедг һар, көл, күч-көлсн бээв чигн, терүгинь керглдг, олзлдг күн тиигхд мана — хнд уга билэ. Тиигхлэ, хэлэһэ бээж, тагчк сууж, харһнж үкж болшго гисн тоолвр Коорчд орснь үнн. «Әмд күн-арһта» гиж келгднэлм. Энүнд юмна учр, күүнэ хө авч

идсн Му-көвүнэ көвүдт бээнэ гиж санхшив, тер учр —
тиим бээдлд тедниг күргсн тер цагт бээнэ гиж саннав.

Му-көвүнэ Коорчин бээсн цаг Му-көвүнэ Эрднин кө-
вүнэ бээх цаг хойрин хоорнд нег үйин насн күтц давад
уга. Болв эн болзгин дунд, мана олн-эмтнд кесг-кесг
үйин эргцд үзгдэд, сонсгдад уга, нам тер цага улст
күсл болж, зүүднднь оршго хуврлт болв. Эн хуврлт
һанцхн мана Туктна, Шоңһрцахна эңгин Му-көвүнэ ачн-
рин насн-жирһлд биш, таңһчин отк-нутг, ээмг, хотн болһ-
на бүл болһнд болсн хуврлт болжана. Зуг деер келгдсн
ахр тууж, эн хуврлтинь лавта иткгдм, илт герчнь бол-
жана гиж санад, энүгэр үлгүр авч би келжэнэв...

Бичкн суулһ тохадан өлгчкэд, гермүд эргэд уух боз
хээж йовсн Му-көвүнэ Эрднин көвүн ода орн-нутгт нерн
болсн «Волга» машинтэ, түүгэрн совхозин хө хэрүлж
йовснла харһчкад, цааранднь, откиннь төрскн теегэр
һарад йовхла, тиим хуврлт альднь болв чигн нанд
үзгдж йовв. Зуг эн тоотиг медж үнлж, кенэ, юуна, яма-
ран нилчэр эн иигэд, ондарад, кеерэд, сээхрэд одсиг,
энүнд бээж, көдлж, эн хамгиг эдлжэх улснь чигн бас
ямаран айта сэн, кишгнь ирчксн, шин цага улс болжа-
хиг медж, бахмж-өргмж кеж чаддг арһта болх кергтэ.

Эн—мини теегин, мини Хальмгин, мини нутг-нурһна,
мини эңгин, мини хотна шинрлт.

Иим шинрлт мөнк болад бээтхэ!